

**ІНМУТАЦІЯ МАС
ЯК СТИМУЛ ПРОТЕСТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(критерії аналізу за теорією С. Московичі)**

**Олександр Холод
(Київ, Україна)**

Статтю присвячено ідентифікації і формулюванню ознак інмутації мас як стимулу протестної діяльності за критеріями аналізу, запропонованими в теорії С. Московичі. Автор шляхом порівняння основних положень теорії натовпу С. Московичі та теорії інмутації суспільства, запропованої О. Холодом, робить висновки про те, що згадані положення співпадають на 70,1 %. Такий збіг робить їх близькими і на базі положень теорії натовпу С. Московичі дає право визначити ознаки інмутації мас, стимули та форми протестної діяльності суспільства. Також автор резюмує, що за результатами аналізу стимулів і форм протестної діяльності мас є об'єктивна можливість ідентифікувати критерії інмутації суспільства як стимулу протестної діяльності натовпу.

Ключові слова: теорія натовпу, теорія інмутації, протести натовпу, критерії інмутації.

Статья посвящена идентификации и формулировке признаков инмутации масс как стимула протестной деятельности по критериям анализа, предложенным в теории С. Московичи. Автор путём сравнения основных положений теории толпы С. Московичи и теории инмутации общества, предложенной О. Холодом, делает выводы о том, что упомянутые положения совпадают на 70,1 %. Такое совпадение делает их близкими и на базе положений теории толпы С. Московичи даёт право определить признаки инмутации масс, стимулы и формы протестной деятельности общества. Также автор резюмирует, что по результатам анализа стимулов и форм протестной деятельности масс есть объективная возможность идентифицировать критерии инмутации общества как стимула протестной деятельности толпы.

Ключевые слова: теория толпы, теория инмутации, протесты толпы, критерии инмутации.

The article sanctified to authentication and formulation of the inmutation masses as to the stimulus of protest activity on the criteria of analysis, offered in the theory of S. Moscovici. Author by comparison of

substantive provisions of theory of crowd of S. Moscovici and theories of інмутації society, offered by O. Kholod, draws conclusion that the mentioned positions coincide on 70,1 %. Such coincidence does them near and on the base of positions of theory of crowd of S. Moscovici gives, a right defined the signs of the inmutation masses, stimuli and forms of protest activity of society. An author sums up also, that on results the analysis of stimuli and forms of protest activity of the masses there is objective possibility identified the criteria of інмутації society as to the stimulus of protest activity of crowd.

Key words: *theory of crowd, theory of inmutation, protests of crowd, criteria of inmutation.*

Проблема, яку ми досліджуємо, полягає в тому, що нині не існує чітких критеріїв ідентифікації інмутаційних процесів мас. Оскільки ми досліджуємо інмутацію як базову категорію в маніпуляційних процесах, остільки надалі будемо спиратися на теорію інмутації, яку запропонували раніше (див. [Холод 2006; Холод 2010а; Холод 2010б; Холод 2011а; Холод 2011б; Холод 2012; Холод 2013а; Холод 2013б]).

Ми досліджуємо інмутацію мас (натовпів) як стимул протестної діяльності, спираючись на положення теорії Сержа Московичі про те, що маса:

- 1) має ознаки жінки;
- 2) є живим організмом;
- 3) розуміє мову, що звертається до почуттів;
- 4) маса утискує свободу особистості;
- 5) натовп – це злиття індивідів в єдині розум і почуття;
- 6) натовп має психічну спільність;
- 7) у натовпі почуття індивіда збільшуються і доходять

до апогею.

Проблема, яку ми вивчаємо, пов'язана з терміном «протестна діяльність», семантику якого ми визначаємо як діяльність (дії, що мають певну мету), що спрямована на вираження у будь-якій формі непогодження з офіційним курсом політичної еліти, економічного розвитку/занепаду, результатами спортивного життя, діями у культурному середовищі та інших галузях життєдіяльності суспільства.

Історія проблеми

Від 2006 року ми запропонували термін «інмутація суспільства», який характеризує наш концептуальний підхід до

вивчення складних процесів у суспільстві. Поняття інмутації пов'язане з теорією інмутації суспільства, яка є частиною метатеорії маніпуляції, розробленою нами впродовж 2010 року – 2014 року.

Інмутацією (від лат. *inductum* – внесення, від лат. *nego* – заперечую, від. лат. *mutation* – зміни = *i* + *n* + *mutation* = «внесення негативних змін») ми називаємо зміну моделей поведінки суспільства на гірше. Інмутацію слід розглядати на рівні мутації та абмутації, які пов'язані між собою, оскільки є одним цілим. Якщо інмутація – це негативний процес, то мутація (від. лат. *mutation* – зміни) – зміна моделей поведінки суспільства на краще. Абмутацію (від. лат. *absent* – відсутність + *mutation* – зміни = відсутність змін) ми розглядаємо як відсутність будь-яких змін моделей поведінки суспільства. Слід зазначити, що без ідентифікації мутації неможливе розпізнавання інмутації та абмутації. Так само і щодо мутації, ідентифікація якої неможлива без інмутації і абмутації. Ознаки абмутації відповідно визначаються завдяки порівнянню з ознаками інмутації та мутації. Ілюстрацією наших тез є такий приклад. Зміни, внесені у суспільство у процесі революції, скасовують старий політичний режим і встановлюють новий. Старим режимом згадані зміни ідентифікуються як такі, що тягнуть негатив (це і є інмутація), для політичної сили, яка приходить до влади завдяки революції, зміни у моделях поведінки суспільства є позитивними (мутація). Якщо революційні зміни відбуваються лише у містах, мешканці сіл не відчувають соціальні зміни (ані інмутації, ані мутації) і продовжують перебувати в пасивному стані: їхні моделі поведінки не змінюються (такий стан ми називаємо «абмутація»).

1. Проблему інмутації мас як стимулу протестної діяльності до нашого дослідження не вивчали, оскільки жодного наукового звіту про подібне дослідження ми не виявили. Наша думка підтверджується й тим, що нині в наукових колах відсутні спроби відшукати критерії аналізу мас як стимулу протестної діяльності за допомогою положень теорії С. Московичі щодо поведінки мас (натовпів). Хоча окремі аспекти вивчення поведінки маси (натовпу) ми знайшли у працях Г. Тард [9-13], В. Райх, [7]; Г. Лебона [3], З. Фрейд [14], П. Гуревич [2], А. Назаретяна [6], В. Пізуна [8], Berk, Richard A. [24], Buford, Bill [25], Canetti, Elias [26], Challenger, R., Clegg, C. W., & Robinson, M. A. [27], Johnson,

Norris R. [28], Mackay, Charles [29], McDougall, William [30], Mc Phail, Clark [31], Rheingold, Howard [32], Surowiecki, James [33], Trotter, Wilfred, [34], Turner, Ralph [35], Jaap van Ginneken [36].

Відштовхуючись від загального огляду досліджуваної проблеми, ми виокремили об'єкт і предмет, методологію та методику подальшого дослідження.

Методологія та методика наукового пошуку

Об'єктом дослідження ми обрали інмутацію мас як стимул протестної діяльності, **предметом** – критерії аналізу інмутації мас як стимулу протестної діяльності (з урахуванням положень теорії С. Московичі).

Метою дослідження ми визначили ідентифікацію критеріїв інмутації суспільства як стимулу протестної діяльності (з урахуванням положень теорії С. Московичі).

Для досягнення поставленої мети ми залучили такі методи наукового пошуку:

1) *діалектичний метод* як той, що відноситься до групи загальних методів; згаданий метод допоміг нам аналізувати інмутацію мас як причину протестної діяльності з урахуванням теорії С. Московичі;

2) загальнонаукові методи: *дедукція* нам знадобилася для руху думки від загального до конкретного; *індуктивним методом* ми послуговувалися задля фіксації руху думки від конкретного до загального; *метод абстрагування* дозволив нам відволіктися (абстрагуватися) від другорядних ознак інмутації і зосередити увагу на змінах моделей поведінки суспільства на гірше, які провокували протестну діяльність у суспільстві; *метод аналогії* ми застосували під час порівняння положень, висунутих у теорії мас С. Московичі, з положеннями теорії інмутації О. Холода;

3) методи емпіричного дослідження: завдяки *методу спостереження* ми зосередили увагу на процесах інмутації суспільства як тих, які стимулювали його протестну діяльність; *метод опису* допоміг нам здійснити за допомогою конкретних критеріїв аналізу деталізацію інмутації мас як стимулу протестної діяльності суспільства.

Методика подальшого вивчення інмутації мас як стимулу протестної діяльності була нами визначена у такому порядку дослідницьких процедур:

1) здійснення опису положень теорії інмутації (за О. Холодом [Холод 2011 б] та теорії мас (за С. Московичі [Московичі 2014]));

2) пошук аналогій (спільного і розбіжного) між положеннями згаданих теорій;

3) ідентифікація та ілюстрація тих положень теорії мас С. Московичі, які пояснюють процеси інмутації мас як стимулу до прояву протестної діяльності суспільства;

4) опис ознак інмутації мас як стимулу до прояву протестної діяльності суспільства.

5) ідентифікація критеріїв інмутації суспільства як стимулу протестної діяльності (з урахуванням положень теорії С. Московичі).

Хід дослідження

Виконуючи першу процедуру дослідження, ми повинні здійснити опис положень теорії інмутації (за О. Холодом [Холод 2011 б] та теорії мас (за С. Московичі [Московичі 2014])).

Основними положеннями теорії інмутації суспільства, запропонованої О. Холодом, є такі:

1) існують три етапи інмутації суспільства як три ключових моменти зміни моделей поведінки на гірше: розбалансування, руйнування, знищення;

2) кожний з етапів інмутації суспільства має ключові ознаки, до яких ми відносимо: у періоді розбалансування – внесення таких змін на гірше, які псуєть систему не повною мірою і дозволяють суспільній системі продовжувати функціонувати, але з певними збоями і порушеннями звичних функцій; у періоді руйнування відбувається «збій» суспільної системи і псування її до ступеню неможливості продовження функцій, які забезпечують існування суспільства; у періоді знищення можна спостерігати припинення фізичного існування суспільної системи;

3) ознаки негативних змін у суспільстві на кожному з перелічених етапів інмутації підлягають аналізу з позиції теорії епістемі М. Фуко [Фуко 1994]: кожний етап інмутації повинний аналізуватися з урахуванням специфіки системи знань певної історичної епохи, яка змінюється із часом і відповідно тягне за собою зміни аксіологічної (ціннісної) системи суспільства та індивіда зокрема;

4) останній пункт передбачає два аспекти аналізу епістем: перший аспект: епістема може бути соціумною (система знань певної епохи, яка притаманна всьому суспільству); другий аспект: епістема може бути індивідною (система знань певної історичної епохи, яка притаманна лише окремим індивідам);

5) у різні історичні епохи функціонують різні системи знань, різні системи оцінок, які мотивують інмутацію з позицій ефектів відтяжки і рекурсії (терміни Д. Борисенка [Борисенко 2011]);

6) суть, у нашому тлумаченні, прояву ефекту відтяжки впродовж трьох етапів інмутації, полягає в тому, що трансформація, руйнування і знищення відбуваються не миттєво, не одразу, а з відтягуванням у часі: реакція суспільства на зміни відбувається поволі, а можливо, і взагалі через деякий час;

7) суть ефекту рекурсії, у нашому баченні, полягає в тому, що розрахунок сили впливу, який тягне певні негативні зміни, слід здійснювати від того показнику, який на даний момент аналізу є фіксованим; будь-які інмутаційні зміни слід вимірювати, починаючи з нуля як точки відліку у кожний певний період, час розвитку/занепаду, оскільки абсолютний нуль має властивість пересуватися разом із системою координат – системою знань певної історичної епохи.

До основних положень теорії натовпу (мас), запропонованої С. Московичі, є декілька таких:

- 1) натовп має ознаки жінки;
- 2) він є живим організмом;
- 3) натовп розуміє мову, що звертається до почуттів;
- 4) у натовпу є своя психологія, яка «відвертається від психології індивідів» [Московичі 2014];
- 5) натовп перетворюється в колективного індивіда;
- 6) натовп приходить у рух завдяки прихисті і вірі;
- 7) у натовпу завжди є лідери і підлеглі;
- 8) натовп (маса) може відповісти лідерові лише: «Так» чи «Ні», оскільки не має можливості зібратися заздалегідь і спокійно обговорити своє рішення;
- 9) натовп утискує свободу особистості;
- 10) лідер в натовпі боїться його;
- 11) натовп – це злиття індивідів в єдині розум і почуття;
- 12) у натовпі люди прагнуть бути подібними один на одного; у масі не розрізняються вік, соціальний клас, освіта і культура індивідів;

13) людина, що знаходиться у масі, «перебуває в сутінковому стані»; «містичному екстазі», «марить» і піддається паніці;

14) натовп має психічну спільність;

15) натовп діє несвідомо;

16) «натовпи консервативні» [Московичі 2014];

17) натовпи потребують підтримки вождя;

18) лідер полонить натовп як гіпнотизер;

19) натовп поступово перетворюється на колективні образи і дії;

20) натовпи здатні швидше сприймати ідеї у спрощеній формі і завдяки яскравим образам;

21) у натовпі почуття індивіда збільшуються і доходять до апогею;

22) спроби переконати маси нашттовхуються на блокування і ще більше укріплюють старі переконання індивідів у натовпі;

23) лідери, що ведуть за собою маси, частіше є невротичними особистостями;

24) «натовп потребує готової думки» [Московичі 2014];

25) спонукальні слова від лідера спонукають натовп до дії.

За другою процедурою дослідження ми передбачали здійснити пошук аналогій (спільного і розбіжного) між положеннями теорії натовпу С. Московичі та теорією інмутації суспільства, запропонованою О. Холодом. Порівняння було здійснене шляхом розміщення в табл. 1 основних положень викладених теорій (див. далі).

Таблиця 1.

**Порівняльна таблиця
основних положень теорії натовпу С. Московичі
та теорії інмутації суспільства, запропонованої О. Холодом**

№ групи положень	Положення теорії С. Московичі (ТНМ)	Результати порівняння (у %)		Положення теорії О. Холода (ТІСХ)
		+	-	
1 група	1) натовп має ознаки жінки; 2) він є живим організмом; 3) натовп розуміє мову,	- - - +	 +	існують три етапи інмутації суспільства як три ключових моменти зміни моделей поведінки на гірше: <u>розбалансування</u> ,

	що звертається до почуттів; 4) у натовпу є своя психологія, яка « <u>відвертається від психології індивідів</u> » [Московичі 2014];			руйнування, знищення
	Разом	25	100	
2 група	1) <u>натовп перетворюється в колективного індивіда</u> ; 2) <u>натовп приходить у рух завдяки пристрасті і вірі</u> ; 3) <u>у натовпу завжди є лідери і підлеглі</u> ; 4) <u>натовп (маса) може відповісти лідерові лише: «Так» чи «Ні», оскільки не має можливості зібратися заздалегідь і спокійно обговорити своє рішення</u> ;	+	+	кожний з етапів імутації суспільства має ключові ознаки, до яких ми відносимо: у періоді розбалансування – <u>внесення таких змін на гірше, які псують систему не повною мірою і дозволяють суспільній системі продовжувати функціонувати, але з певними збоями і порушеннями звичних функцій</u> ; у періоді руйнування <u>відбувається «збій» суспільної системи і псування її до ступеню неможливості продовження функцій, які забезпечують існування суспільства</u> ; у періоді знищення можна спостерігати припинення фізичного існування суспільної системи;
	Разом	75	100	
3 група	1) <u>натовп утискує свободу особистості</u> ; 2) лідер в натовпі боїться його; 3) <u>натовп – це злиття індивідів у єдині розум і почуття</u> ; 4) <u>у натовпі люди прагнуть бути подібними один на одного; у масі не розрізняються вік, соціальний клас, освіта і культура індивідів</u> ;	+	+	ознаки негативних змін у суспільстві на кожному з перелічених етапів імутації підлягають аналізу з позиції теорії епістемі М. Фуко [Фуко 1994]: кожний етап імутації повинний аналізуватися з <u>урахуванням специфіки системи знань певної історичної епохи, яка змінюється із часом і відповідно тягне за собою зміни аксіологічної (ціннісної) системи суспільства та індивіда</u>

				зокрема;
	Разом	75	100	
4 група	1) людина, що знаходиться у масі, «перебуває в сутінковому стані»; «містичному екстазі», «марить» і піддається паніці; 2) натовп має психічну спільність; 3) натовп діє несвідомо; 4) «натовпи консервативні» [Московичі 2014];	+ + +	+ + +	останній пункт передбачає два аспекти аналізу епістем: перший аспект: епістема може бути соціумною (система знань певної епохи, яка притаманна всьому суспільству); другий аспект: епістема може бути індивідною (система знань певної історичної епохи, яка притаманна лише окремим індивідам);
	Разом	100	100	
5 група	1) натовпи потребують підтримки вождя; 2) лідер полонить натовп як гіпнотизер; 3) натовп поступово перетворюється на колективні образи і дії; 4) натовпи здатні швидше сприймати ідеї у спрощеній формі і завдяки яскравим образам;	- - +	+ + +	у різні історичні епохи функціонують <u>різні системи знань, різні системи оцінок</u> , які мотивують інмутацію з позицій <u>ефектів відтяжки і рекурсії</u> (терміни Д. Борисенка [Борисенко 2011]);
	Разом	50	100	
6 група	1) у натовпі почуття індивіда <u>збільшуються і доходять до апогею</u> ; 2) <u>спроби переконати маси нащтовхуються на блокування і ще більше укріплюють старі переконання індивідів у натовпі</u> ; 3) лідери, що ведуть за собою маси, частіше є невротичними особистостями;	+ +	+ -	суть, у нашому тлумаченні, прояву ефекту відтяжки впродовж трьох етапів інмутації, полягає в тому, що трансформація, руйнування і знищення <u>відбуваються не миттєво, не одразу, а з відтягуванням у часі</u> ; <u>реакція суспільства на зміни відбувається поволі, а можливо, і взагалі через деякий час</u> ;
	Разом	66	100	
7 група	1) «натовп <u>потребує готової думки</u> » [Московичі 2014]; 2) спонукальні слова лідера <u>спонукають натовп до дії</u> .	+ +	+ +	суть ефекту рекурсії, у нашому баченні, полягає в тому, що розрахунок сили впливу, який тягне певні негативні зміни, слід здійснювати від того показнику, який на даний момент аналізу є

				фіксованим; <u>будь-які інмутаційні зміни слід вимірювати, починаючи з нуля як точки відліку у кожний певний період, час розвитку/занепаду, оскільки абсолютний нуль має властивість пересуватися разом із системою координат – системою знань певної історичної епохи.</u>
	Разом	100	100	
	САЧ	70,1%	100%	

Примітки:

САЧ – середнє арифметичне число (середній показник).

Аналіз показників табл. 1 варто зробити спочатку за кількісними, а пізніше – за якісними показниками.

Отже, за кількісними показниками між двома теоріями (теоріє. Натовпу С. Московичі і теорією інмутації О. Холода) існує співпадіння на 70,1 % з боку теорії натовпу щодо теорії інмутації, і на 100 % з боку теорії інмутації щодо теорії натовпу.

Якісний порівняльний аналіз положень двох згаданих теорій дозволив нам зафіксувати особливості.

1. За 1-ю групою положень теорії натовпу С. Московичі (далі скорочено – ТНМ) передбачається, що «у натовпу є своя психологія, яка відвертається від психології індивідів» [Московичі 2014]. У теорії інмутації суспільства, запропонованій О. Холодом (далі скорочено – ТІСХ), знаходимо твердження про те, що «існують три етапи інмутації суспільства як три ключових моменти зміни моделей поведінки на гірше: розбалансування, руйнування, знищення» [Холод 2013]. Пошук подібностей між положеннями двох теорій свідчать про те, що і положення двох теорій фіксують негативні зміни у суспільстві у формі натовпу (ТНМ) і у всьому суспільстві (ТІСХ): у ТНМ – психологія натовпу «відвертається» від індивіда, в ТІСХ – суспільство як система розбалансовується, тобто втрачає нормальний стан функціонування системи, якою є суспільство.

2. Порівняння 2-ї групи положень двох теорій дозволило констатувати їхнє співпадіння на 75 % з боку ТПМ і на 100 % з боку ТІСХ. Зокрема, співпадіння стосуються тверджень С. Московичі про те, що «натовп перетворюється в колективного

індивіда»; «натовп приходить у рух завдяки пристрасті і вірі»; «натовп (маса) може відповісти лідерові лише: «Так» чи «Ні», оскільки не має можливості зібратися заздалегідь і спокійно обговорити своє рішення» [Московичі 2014]. Згадані твердження С. Московичі співпадають із такими твердженнями О. Холода: у періоді розбалансування фіксується «внесення таких змін на гірше, які псуують систему не повною мірою і дозволяють суспільній системі продовжувати функціонувати, але з певними збоями і порушеннями звичних функцій; у періоді руйнування відбувається «збій» суспільної системи і псування її до ступеню неможливості продовження функцій, які забезпечують існування суспільства» [Холод 2013]. Аналіз підкреслених нами фрагментів положень порівнюваних теорій свідчить про їхній семантичний збіг; натомість ми відслідковуємо і різницю між положеннями двох теорій: у ТНМ є твердження про те, що «у натовпу завжди є лідери і підлегли» [Московичі 2014], що не знаходить паралелі у положеннях ТІСХ.

3. У 3-ї групи положень ТНМ ми знаходимо твердження про те, що «натовп утискує свободу особистості»; «лідер у натовпі боїться його»; «натовп – це злиття індивідів у єдині розум і почуття»; «у натовпі люди прагнуть бути подібними один на одного; у масі не розрізняються вік, соціальний клас, освіта і культура індивідів» [Московичі 2014]. Семантичними паралелями в ТІСХ вважаємо такі положення: «кожний етап інмутації повинний аналізуватися з урахуванням специфіки системи знань певної історичної епохи, яка змінюється із часом і відповідно тягне за собою зміни аксіологічної (ціннісної) системи суспільства та індивіда зокрема» [Холод 2013]. Вважаємо подібними підкреслені твердження авторів, оскільки система знань певної історичної епохи (епістема, за М. Фуко) дозволяє у натовпі зливатися індивідам і лідерові. Разом із тим, епістемні ознаки мислення «утискують» свободу особистості у натовпі; близькими є положення про те, що «люди прагнуть бути подібними» (С. Московичі) і положення про те, що епістема «тягне за собою зміни аксіологічної (ціннісної) системи суспільства та індивіда зокрема» (О. Холод). Отже, у 3-й групі положень на 75 % ми відслідковуємо подібність з боку ТНМ, на 100 % – з боку ТІСХ;

4. Четверта група положень також дає нам право стверджувати факт подібності на 100 % з боку обох теорій:

С. Московичі в своїй ТНМ стверджує, що «людина, яка знаходиться у масі, «перебуває в сутінковому стані», «містичному екстазі», «марить» і піддається паніці»; «натовп має психічну спільність»; «натовп діє несвідомо»; «натовпи консервативні» [Московичі 2014]. Повне смислове співпадіння знаходимо в положеннях теорії, запропонованій О. Холодом (ТІСХ): «останній пункт передбачає два аспекти аналізу епістем: перший аспект: епістема може бути соціумною (система знань певної епохи, яка притаманна всьому суспільству); другий аспект: епістема може бути індивідною (система знань певної історичної епохи, яка притаманна лише окремим індивідам)» [Холод 2013]. Семантичне співпадіння положень двох аналізованих теорій вбачаємо у тому, що система знань індивіда у певну історичну епоху притягує до нього тих, хто мислить і діє подібно до згаданої системи (мова йде про індивідну епістему). Разом із зазначеним у суспільстві функціонують соціумні епістемі, тобто такі, які всотують в себе уявлення про світ і експлікують систему знань усього суспільства у певну історичну епоху, а значить і передається натовпу, володіє натовпом, притягує індивідів одне до одного. У такому випадку слід говорити словами С. Московичі: «натовп має психічну спільність», оскільки процеси мислення є психічними; у психічній спільності, що спирається на епістемі індивідні і соціумні, натовп впадає, за словами С. Московичі, в «містичний екстаз», «марить» і «піддається паніці»; іншими словами, епістемі породжують суспільні страхи і суспільне уявлення про страх, гнів, ненависть, обурення, прагнення справедливості і «свободи». Отже, ми спостерігаємо повне (на 100 %) співпадіння положень 4-ї групи у теоріях С. Московичі і О. Холода;

5. У 5-й групі положень двох аналізованих теорій є співпадіння на 50 % з боку ТНМ та на 100 % з боку ТІСХ. Наприклад, співпадаючими вважаємо положення «натовпи потребують підтримки вождя» і положення «лідер полонить натовп як гіпнотизер» (ТНМ) з таким положеннями: у суспільстві «функціонують різні системи знань, різні системи оцінок, які мотивують інмутацію з позицій ефектів відтяжки і рекурсії (терміни Д. Борисенка [Борисенко 2011]). Подібність згаданих положень вбачаємо у такому: оскільки відтяжкою є відтягування у часі реакції на події, остільки твердження С. Московичі про те, що натовп потребує підтримки вождя і що лідер гіпнотизує

натовп корелюють із тим, що натовп не одразу реагує на думки лідера, натовпу потрібний час для усвідомлення реальних думок і смислів таких думок лідера: спочатку натовп як організм одразу реагує на слова і вчинки лідера (сугестора, або того, хто навіює) як сугеренд (той, хто сприймає навіювання), але із часом, повернувшись додому і залишившись наодинці, починає рефлексувати, усвідомлювати свої вчинки, диктовані словами і вчинками лідера-сугестора. У такому випадку ми маємо право говорити про дію ефекту відтяжки, що і стверджує О. Холод у ТІСХ. Отже, семантичне співпадіння положень теорії С. Московичі і положень О. Холода очевидні.

Також варто погодитися із співпадінням положень ТНМ про те, що «натовпи потребують підтримки вождя» і «лідер полонить натовп як гіпнотизер» з положенням ТІСХ про те, що у суспільстві «функціонують різні системи знань, різні системи оцінок, які мотивують інмутацію з позицій ефекту... рекурсії (терміни Д. Борисенка [Борисенко 2011]). Нагадаємо, що ефект рекурсії, про який Д. Борисенко не радить забувати, фіксується у тому, що силу інмутації (внесення негативних змін у моделі поведінки суспільства) треба визначати з урахуванням постійного пересування позначки «0», або точки початку відліку сили інмутації, оскільки у кожній історичній епосі така точка буде мати різні (свої) координати. Ми екстраполюємо (переносимо) попередження Д. Борисенка на розмисли про подібність положень ТНМ та ТІСХ. Те, що індивід у натовпі втрачає свідоме і «перетворюється» на придаток організму натовпу, «дає» йому право не мислити «тут і зараз», але згодом, через декілька днів, місяців, років, десятиліть, будучи у здоровому глузді, різко не погоджуватися зі своїми ж негативними діями, вчинками, скоєними у натовпі. Звідси, враховуючи дію ефекту відтяжки, слід оцінювати вчинки і дії індивіда із врахуванням тієї точки відліку («0»), яка притаманна була часу здійснення вчинків чи дій. Описане нами явище не є смислом ефекту рекурсії, оскільки оцінювання дій у натовпі здійснюється з позиції стану, індивідних і соціум них епістемі часу перебування індивіда у натовпі. Якщо ж оцінка колишніх вчинків і дій індивіда у натовпі буде здійснюватися з позицій, наприклад, сучасного часу, таке оцінювання підпадає під визначення ефекту рекурсії: неврахування пересування точки відліку. Отже, за семантичним тлумаченням

два положення із чотирьох (а саме – 3 і 4) у 5-й групі співпали з боку теорії С. Московичі і з боку теорії О. Холода.

Із чотирьох згаданих положень, що утворюють 5-ту групу, 1 і 2 положення не знайшли паралелі з положеннями 5-ї групи в ТІСХ. Не співпали такі положення 5-ї групи двох теорій: «натовп поступово перетворюється на колективні образи і дії»; «натовпи здатні швидше сприймати ідеї у спрощеній формі і завдяки яскравим образам», з боку ТНМ, та положенням «різні системи знань, різні системи оцінок, які мотивують інмутацію з позицій ефектів відтяжки і рекурсії (терміни Д. Борисенка [Борисенко 2011]), з боку ТІСХ. Отже, з боку ТНМ співпадіння зафіксоване у 50 % пунктів, з боку ТІСХ – у 100 % пунктів.

6. У 6-й групі положень двох аналізованих теорій ми фіксуємо такі: у теорії С. Московичі: «у натовпі почуття індивіда збільшуються і доходять до апогею»; «спроби переконати маси наштовхуються на блокування і ще більше укріплюють старі переконання індивідів у натовпі»; у теорії О. Холода зафіксовані такі положення у 6-й групі: «трансформація, руйнування і знищення відбуваються не миттєво, не одразу, а з відтягуванням у часі: реакція суспільства на зміни відбувається поволі, а можливо, і взагалі через деякий час». Підкреслені фрагменти положень двох теорій ми вважаємо такими, що мають семантичну подібність. Натовп не сприймає нові ідеї «на віру». Яким би талановитим і переконливим не був лідер, натовп міцно дотримується сталих і стійких власних ідей і переконань. Лише з часом ідеї, повторені багато разів перед натовпом, поступово опановуються ним і стають притаманними масі. Ефект відтяжки передбачає саме такий процес відтягування у часі опанування ідеями. Відстрокована реакція натовпу і є проявом ефекту відтяжки. Отже ми довели, що у 6-й групі положення теорії О. Холода семантично співпадають з двома із трьох положень теорії С. Московичі.

У 6-й групі у теорії С. Московичі положення «лідери, що ведуть за собою маси, частіше є невротичними особистостями» не збігається з положенням теорії О. Холода. Отже, із 3-х (100 %) положень ТНМ два (66 %) відповідають положенню ТІСХ.

7. Порівняння положень двох теорій ТНМ і ТІСХ у сьомій групі свідчить про їхню семантичну подібність. До таких у теорії С. Московичі слід віднести два: «натовп потребує готової думки» [Московичі 2014]; «спонукальні слова від лідера

спонукають натовп до дії». Твердження сьомої групи положень ТІСХ («будь-які інмутаційні зміни слід вимірювати, починаючи з нуля як точки відліку у кожний певний період, час розвитку/ занепаду, оскільки абсолютний нуль має властивість пересуватися разом із системою координат – системою знань певної історичної епохи») повною мірою співпадає з двома положеннями ТНМ. Семантична подібність згаданих положень двох аналізованих теорій полягає в тому, що новою точкою відліку для натовпу є система знань лідера – індивіда, який володіє вправніше системою знань певної історичної епохи і більшим її діапазоном. Саме від тих нових для натовпу ідей, які пропонує лідер, що «спонукає натовп до дії», і відштовхується маса. Точка відштовхування натовпу від нових ідей лідера є точка відліку від запропонованої епістемі (системі знань). Саме в описаному процесі ми вбачаємо співпадіння положень 7-ї групи тверджень двох обговорюваних теорій. Таким чином ми виконали другу процедуру, що була запланована на початку дослідження.

Висновки. На початку дослідження ми сформулювали мету: ідентифікувати критерії інмутації суспільства як стимулу протестної діяльності (з урахуванням положень теорії С. Московичі). Поставлена мета була повністю досягнута.

Для реалізації сформульованої мети нам знадобилося виконати п'ять дослідницьких процедур, які ми повною мірою виконали і дійшли таких висновків:

1) після опису загальних положень теорії інмутації О. Холода та теорії натовпу (мас) М. Московичі за методом аналогії ми визначили ознаки інмутації мас, стимули та форми протестної діяльності суспільства;

2) за результатами аналізу стимулів і форм протестної діяльності мас ми ідентифікували критерії інмутації суспільства як стимулу протестної діяльності мас (натовпу).

У перспективі подальших наукових пошуків є об'єктивна необхідність верифікації ознак і критеріїв інмутації суспільства як стимулу протестної діяльності мас (натовпу) при залученні основних положень теорії психології мас В. Райха та теорії злочину натовпу Г. Тарда.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко Д.О. Нотатки до критики й апологетики теорії інмутації суспільства (вплив, реакція, ігнорування, відтяжка, вимірювання впливу

- та рекурсивність) / Д.О. Борисенко // Теорія інмутації суспільства: pro et contra : кол. монографія [за ред. О.М. Холода; автори: Д.О. Борисенко, Р.Я. Васишин, С. В. Дзенник та ін.]. – К.: КиМУ, 2011. – С. 229-231.
2. Гуревич П.С. Буржуазная идеология и массовое осознание / П.С. Гуревич. – М., 1980. – С. 212.
 3. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – М.: Академический проект, 2011. – 238 с.
 4. Московичи С. Век толп / С. Мосовичи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.moskovichi.vek.tolp.fb2gratis.com (дата звернення: 12.07.2014). – Назва з екрану.
 5. Назаретян А. П. Психология стихийного массового поведения / А.П. Назаретян. – М., 2001. – С. 68-69.
 6. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи: лекции по социальной и политической психологии / А.П. Назаретян. – СПб.: Питер, 2004. – 192 с.
 7. Райх В. Психология масс и фашизм / В. Райх.– СПб., 1997. – С. 167.
 8. Різун В. Маси: курс лекцій / В.Різун. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 118 с.
 9. Тард Г. Преступления толпы / Г. Тард [пер. И.Ф. Иорданского; под ред. А.И. Смирнова]. – Казань: Н. Я. Башмаков, 1893. – 44 с.
 10. Тард Г. Публика и толпа: этюд [пер. Ф. Латернера]. – СПб.: Б-ка бывш. Иванова, 1899. – 48 с.
 11. Тард Г. Мнение и толпа / Г. Тард // Психология толп. – М.: Институт психологии РАН; Издательство КСП+, 1999. – 416 с.
 12. Тард Г. Общественное мнение и толпа / Г. Тард [пер. с фр. под ред. П.С. Когана]. – М.: Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1902. – IV, 201 с.
 13. Тард Г. Личность и толпа: очерки по социальной психологии / Г. Тард [пер. с фр. Е.А. Предтеченский]. – СПб.: А. Большаков и Д. Голов, 1903. – 178 с.
 14. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З. Фрейд. – М.: Современные проблемы, 1926. – С. 46.
 15. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук [пер. с фр. В.П. Визгина и Н. С. Автономовой]. – СПб.: А-cad, 1994. – 408 с.
 16. Холод О. М. Інмутація у масмедіа: монографія / О. М. Холод / Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – С. 23-28.
 17. Холод О.М. Інмутація суспільства в гіпермаркеті свідомості: монографія / О.М. Холод. – У 3-х т. – Т. 1. – К.: КиМУ, 2010а. – С. 212-214.
 18. Холод О.М. Інмутація суспільства в гіпермаркеті свідомості: монографія / О.М. Холод. – У 3-х т. – Т. 2. – К.: КиМУ, 2011а. – С. 98-120.
 19. Холод О.М. Інмутація суспільства в гіпермаркеті свідомості: монографія / О.М. Холод. – У 3-х т. – Т. 3. – К.: КиМУ, 2012. – С. 45-48.
 20. Холод О.М. Теорія інмутації суспільства: монографія / О. М. Холод. – К.: КиМУ, 2011б. – 346 с.
 21. Холод О.М. Комунікаційні технології (у теорії інмутації суспільства): навч. посіб. / О.М. Холод. – К.: КиМУ, 2010а. – 167 с.
 22. Холод О.М. Комунікаційні технології: підручник / О. М. Холод. – К.: ЦУЛ, 2013б. – 213 с.
 23. Холод О.М. Гіпермаркет свідомості і масмедіа: монографія / О.М. Холод. – К.: КНУКіМ, 2013б. – 189 с.
 24. Berk, Richard A. Collective Behavior. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown, 1974
 25. Buford, Bill. Among the Thugs: The Experience, and the Seduction, of Crowd Violence. New York, NY: W. W. Norton & Co., Inc. (1990).

26. Canetti, Elias (1960). *Crowds and Power*. Viking Adult. ISBN 0-670-24999-8.
27. Challenger, R., Clegg, C. W., & Robinson, M. A. (2009). *Understanding crowd behaviours*. Multi-volume report for the UK Government's Cabinet Office. London: Cabinet Office. <http://www.cabinetoffice.gov.uk/resource-library/understanding-crowd-behaviours-documents>
28. Johnson, Norris R. «Panic at 'The Who Concert Stampede': An Empirical Assessment.» *Social Problems*. Vol. 34, No. 4 (October 1987): 362–373.
29. Mackay, Charles (1841). *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*. Wordsworth Editions.
30. McDougall, William (1920) *The Group Mind: A Sketch of the Principles of Collective Psychology with some Attempt to Apply them to the Interpretation of National Life and Character*. The Cambridge Psychological Library, Cambridge University Press, London.
31. Mc Phail, Clark, *The Myth of the Madding Crowd*, New York, Aldine de Gruyter, 1991.
32. Rheingold, Howard, *Smart Mobs: The Next Social Revolution*, 2003.
33. Surowiecki, James, *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*, 2004.
34. Trotter, Wilfred, *Instincts of the Herd in Peace and War*, 1914.
35. Turner, Ralph, and Lewis M. Killian. *Collective Behavior* 2d ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1972; 3d ed., 1987; 4th ed., 1993.
36. Jaap van Ginneken, *Crowds, psychology and politics 1871–1899*, New York: Cambridge University Press, 1992.

Literature

1. Borysenko, D.O. (2011). Notatky do krytyky I apologetyky teorii inmutation suspilstva (vplyw, reakcii, ignoruvannia, vidtiazka, vymiruvannia vplywu ta recursijnist). *Teorija inmutation suspilstva: pro et contra* : col. Monografija [za red. O. M. Kholoda]. K.: KyMU. S. 229-231. (in Ukrainian).
2. Gurevich, P.S. (1980). *Burzhuaznaya ideologiya i massovoe ooznanie*. Moskva. S. 212. (in Russia).
3. Lebon, G. (2011). *Psikhologiya narodov i mass*. Moskva: Akademicheskij project. 238 s. (in Russia).
4. Moskovichi, S. *Vek tolp*. [Electronyj resurs]. – Rezym dostupu : www.moskovichi.vek.tolp.fb2gratis.com (data zvernenn'a: 12.07.2014). — Nazva z ekranu (in Russia).
5. Nazaretyan, A.P. (2001). *Psikhologiya stikhiynogo massovogo povedeniya*. Moskva. S. 68-69 (in Russia).
6. Nazaretyan, A.P. (2004). *Agressivnaya tolpa, masovaya panika, slukhi: lekciy dla social'noy i politicheskoy psikhologii*. SPb.: Piter. 192 s. (in Russia).
7. Rizun, V. (2003). *Masi: lekciy*. Kyiv: VPC «Kyivskij Universit». 118 s. (in Ukrainian).
8. Tard, G. (1893). *Prestupleniya tolpy*. Kazan': N. I. Bashmakov. 44 s. (in French).
9. Tard, G. (1899). *Publika i tolpa: etude* [per. F. Laternera]. SPb.: B-ka byvsh. Ivanova. 48 s. (in French).
10. Tard, G. (1999). *Mnenie i tolpa. Psikhologiya tolpy*. Moskva: Institut psikhologii WOUNDS; Izdatel'stvo KSP+. 416 s. (in Russia).
11. Tard, G. (1902). *Obschestvennoe mnenie i tolpa* [per. s fr. pod red. P. S. Kogana]. Moskva: T-vo typ. A. I. Mammota. IV, 201 s. (in French).

12. Freud, Z. (1926). *Psychologija mass i analiz chelovecheskogo «Ja»*. Moskva: Sovremennye problemy. S. 46. (in Russia).
13. Fuco, M. (1994). *Slova I veshi. Archeologija gumanitarnych nauk* [per. s fr. V.P. Vizgina i N.S. Avtonomovij]. St. Petersburg: A-cad. 408 s.(in Russia).
14. Holod, O. M. (2006). *Inmutatsiya in masmedia: monograph*. Kyiv: Journalism Institute Kyivskogo Nacionalnogo University im. Tarasa Shevchenko. S. 23-28 (in Ukrainian).
15. Holod, O.M. (2010). *Inmutatsiya suspilstva v hypermarketi svidomosti: monographija*. T. 1. Kyiv: KyMU. S. 212-214 (in Ukrainian).
16. Holod, O.M. (2011). *Inmutatsiya suspilstva v hypermarketi svidomosti: monographija*. T. 2. Kyiv: KyMU. S. 98-120 (in Ukrainian).
17. Holod, O.M. (2012). *Inmutatsiya suspilstva v hypermarketi svidomosti: monographija*. T. 3. Kyiv: KyMU. S. 45-48 (in Ukrainian).
18. Holod, O.M. (2011b). *Theorija inmutatsii suspilstva: monographija*. K.: KyMU. 346 s. (in Ukrainian).
19. Holod, O.M. (2010). *Komunikatsiyini tehnologii (in teorii inmutatsii suspilstva)*. K.: KyMU. 167 s. (in Ukrainian).
20. Holod, O.M. (2013b). *Komunikatsiyini tehnologii*. K.: TSUL. 213 s. (in Ukrainian).
21. Holod, O.M. (2013b). *Hypermarket svidomosti i masmedia*. K.: KNUKiM, 189 s. (in Ukrainian).
22. Berk, Richard A. (1974). *Collective Behavior*. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown.
23. Buford, Bill. (1990). *Among the Thugs: The Experience, and the Seduction, of Crowd Violence*. New York, NY: W. W. Norton & Co., Inc.
24. Canetti, Elias (1960). *Crowds and Power*. Viking Adult.
25. Challenger, R., Clegg, C. W., & Robinson, M. A. (2009). *Understanding crowd behaviours*. Multi-volume report for the UK Government's Cabinet Office. London: Cabinet Office. <http://www.cabinetoffice.gov.uk/resource-library/understanding-crowd-behaviours-documents>.
26. Johnson, Norris R. «Panic at 'The Who Concert STCMpede': An Empirical Assessment.» *Social Problems*. Vol. 34, No. 4 (October 1987): 362–373.
27. Mackay, Charles (1841). *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*. Wordsworth Editions.
28. McDougall, William (1920) *The Group Mind: A Sketch of the Principles of Collective Psychology with some Attempt to Apply them to the Interpretation of National Life and Character*. The Cambridge Psychological Library, Cambridge University Press, London.
29. Mc Phail, Clark (1991). *The Myth of the Madding Crowd*, New York, Aldine de Gruyter.
30. Rheingold, Howard (2003). *Smart Mobs: The Next Social Revolution*.
31. Surowiecki, James (2004). *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*.
32. Trotter, Wilfred (1914). *Instincts of the Herd in Peace and War*.
33. Turner, Ralph, and Lewis M. Killian (1993). *Collective Behavior* 2d ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1972; 3d ed., 1987; 4th ed.
34. Jaap van Ginneken (1992). *Crowds, psychology and politics 1871–1899*, New York: Cambridge University Press.